

УДК 94(3):930.2 Драгоманов

Лагодзінський В.В.

Елліністичні студії Михайла Драгоманова

Досліджується процес становлення Михайла Драгоманова як антикознавця. Аналізується його праця «Очерки историографии в Древней Греции», яка була спробою узагальнити та систематизувати джерельну базу та сучасні йому дослідження з історії Давньої Греції. На основі дослідження робиться висновок, що дана праця переслідує не лише академічні, а й насамперед педагогічні цілі.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, історіографія, антикознавство.

Михайло Петрович Драгоманов відомий в історичній науці як політик, публіцист, етнограф, літературознавець, дослідник історії України і лише дотично, як дослідник історії всесвітньої, насамперед періоду Стародавнього світу та античності. Саме за тематикою Стародавнього світу Драгоманов захистив дисертацію «Император Тиберий»[5] та магістерську дисертацію «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит»[2] та розробив і читав курс історії стародавнього світу в університеті св. Володимира.

Дослідниками творчості Михайла Драгоманова цей відтинок його діяльності практично не досліджувався, оскільки основну увагу було прикуто до його політичної діяльності та досліджень з історії України. Так у XX–XXI століттях лише незначну кількість статей присвячено Драгоманову – досліднику всесвітньої історії. Так у першу чергу це статті А.Ігнат'євої О.Петречка, В.В.Ставнюка, С.П.Стельмаха, А.Толстоухова,, В.Шульги, Т.О.Щербаня.

Найбільш повно оцінки Михайла Драгоманова щодо історії стародавньої Греції ми можемо дослідити, здійснивши аналіз його основної праці з цієї проблеми – «Очерк историографии в Древней Греции». Видрукувана в «Университетских известиях»[9], це найбільш закінчена його праця з античної грецької історії. Короткі і не завжди послідовні замітки з цієї теми, які знаходимо в архівах, не змінюють цих оцінок.

Появу цієї праці обгрунтовує сам автор, розпочинаючи її словами: «Будучи поставлен в необхідність преподавать студентам Киевского университета историю Греции в текущем академическом году, я должен был разбирать источники этой истории». Для нього це була перша спроба такого роду[9,с.4]. Працюючи над новим для нього курсом, Драгоманов був свідомий того, що й для студентів матеріал буде маловідомий, або ж і невідомий зовсім: «Сколько я мог убедиться, – зауважує він, – большинством поступающих в университет не имеет и самых общих представлений о важнейших греческих историках»[9,с.6].

Слід сказати, що обрана тема не була легкою і для самого викладача: університетська бібліотека була гарно укомплектована виданнями класичних текстів з філологічними коментарями[7,с.5–66], але, як зауважує Драгоманов, не завжди можна було знайти нові видання грецьких письменників, забезпечені коментарями історичними: «... я не всегда имел под рукою новые хорошие и снабженные историческими комментариями издания греческих писателей (наша библиотека богата изданиями только с филологическими комментариями)»[9,с.4]. Ще менше було в його розпорядженні спеціальних праць з обраної теми: «... еще меньше, – зауважує Драгоманов, – я имел в своем распоряжении собрание монографий об различных греческих историках»[9,с.4]. Самокритично налаштований, розуміючи складність задачі, котру він перед собою поставив, труднощі, які обумовлювалися уже вказаними обставинами, він зауважує: «Весьма многое замечательное у них [тобто в авторів згаданих вище монографій. – В.] должно было таким образом ускользнуть от моего внимания, многое я должен был взять на свой личный (неопытный, конечно) труд. Потому то в предлагаемых очерках должно быть много неполноты и других всяких несовершенств, независимо от несовершенств человеческих дел вообще»[9,с.5].

Цікавими здаються причини, які спонукали молодого викладача до видання свого університетського курсу. Навіть розуміючи всю недосконалість своєї такої першої спроби, він зважується на неї, оскільки російською мовою тоді жодної праці на подібну тему не існувало: «Во—первых, — пояснює свій намір Драгоманов, — я желаю дать более удобную форму записок моим слушателями, по предмету, о котором на русском языке ровно ничего нет напечатанного»[9,с.4–5]. Але далі він розгортає перед читачем справжню педагогічну аргументацію щодо необхідності такого кроку. Дороговказом для нього в цьому відношенні слугують роздуми М. І. Пирогова, якого він так шанував тоді, який сприяв йому в урегулюванні взаємин у Полтавській гімназії та вступі до університету[8,с.35]. На той час герой Кримської війни, ушлюблений хірург і педагог був відряджений до Гейдельберга, де він мав опікуватися студентами та стажерами з Російської імперії, які навчалися в університетах Німеччини[10,с.405–461], і в своїх листах розгортав справжню програму змін в освітній сфері[10,с.405–461]. До його авторитету і апелює Драгоманов, обґрунтовуючи свій намір видрукувати свій університетський курс: «Вторую причину лучше всего скажу словами Н. И. Пирогова: «кому дают звание доцента, живое слово того признают, по моему мнению, уже никак не ниже, а выше печатного; его облачают правом учить публично, да не только публично, а учить избранную часть общества, его будущее поколение; потому его живое слово имеет значение более, нежели печатное; если же он, как все мы грешные, может на лекции ошибаться и заблуждаться, то эти ошибки и заблуждения ничем не ниже тех, в которые он может впасть, печатая свои мысли; напротив, по своим последствиям он во сто крат вреднее: когда он напечатает свою ошибку, ему заметят, его поправят, может быть и с насмешкой, но это не идет к делу; а его ошибку изустную, сделанную на лекции, кто исправит. Для чего же не быть, а казаться?» При том же «ваши слушатели, на первый год, не будут избавлены от удовольствия посещать ваш общенаучный курс, в котором вы будете им излагать то, что успели собрать, и как иначе, и требовать нечего от молодого доцента; но за то на другой год, другие ваши слушатели уже могли бы распорядиться иначе, или, лучше, Вы бы с ними могли бы распорядиться иначе и по крайней мере половину вашего драгоценного времени могли бы выделить из вокальных упражнений». «Исправив записки и напечатав на прежних основаниях, на второй и третий год, — объявите вашим слушателям, чтобы они непременно прочли ваши печатные записки и не смели бы иначе являться на лекции, — и тогда, вместо 8 часов в неделю, назначьте (на общий, курс) два, в которые изложите им все новое, чего не было в ваших записках, да назначьте им, пожалуй, еще 1 или 2 часа в неделю, для объяснения того, что осталось темным из старого, ими уже прочитанного. Остальные четыре часа у вас в выигрыше — употребите их на специальные занятия»[10,с.449–450].

Виходячи з таких задач і такого розуміння необхідності публікації свого нового курсу, Драгоманов, цілком у руслі розмірковувань Пирогова, планує і свою подальшу роботу. На долю студентів, при цьому, припадатиме значна частка самостійної роботи по засвоєнню відомостей, які він представляє у своїй праці: «... надеюсь, — пише Драгоманов, — что и те необширные сведения, которые заключаются в моих очерках, будучи усвоены заблаговременно, дадут мне возможность, при вторичном курсе, обратиться к более специальному анализу предмета, — и затем представить настоящий труд в более совершенном виде»[9,с.6].

Як це впливає з праці Драгоманова, у даному випадку автор під історіографією має на увазі водночас і сам процес історіописання в Стародавній Греції, і розвиток історичної науки та поглядів на грецьку давнину в сучасній йому історичній науці: «Я, — зазначає він у вступній частині своєї праці, — счел необходимым вести этот разбор в историческом порядке и обратить внимание слушателей не только на то, что и как рассказано у греческих историков, но и с каким характером, взглядом, кем, где и когда (по характеру и настроению) рассказаны факты греческой истории, — дабы таким образом греческая историография послужила двойным источником для истории Греции»[9,с.4]. Останнє для автора здається тим більш важливим, що, на його думку, існує загальна залежність розвитку історіографії від розвитку суспільства: «В большинстве случаев, — как бы по—видимому выбор предмета, отношение к нему, самая манера изложения ни зависели от личных вкусов и особенностей, однакож внимательный

взгляд во всех этих обстоятельствах найдет необходимые следы влияния времени и общества, в котором жил историограф»[9,с.1].

Подібне розуміння історіографічного процесу і самої історіографії обґрунтовується Драгомановим досить детально. Уже на початку своєї праці він говорить про взаємозв'язок між історичним джерелом і автором цього джерела: «Изучение исторических сочинений может иметь двойную цель и интерес. Мы можем изучать известное передаваемых фактов, степень совершенства их исторического изображения. Вместе с тем то же сочинение может быть любопытно со стороны идей, выраженных в нем по поводу передачи фактов, оценки событий, самого выбора предмета сочинения. В первом случае мы изучаем то, о чем писано, во втором — того и то время, кто и в какое пишет»[9,с.1].

Драгоманов досить ґрунтовно аргументує свої методологічні позиції. Більш того, він переконаний, що все сказане не важко підтвердити прикладами розвитку історіографічного процесу у сучасних йому європейських народів. До них він і звертається, обґрунтовуючи свою тезу[9,с.1–2].

Слід сказати, що вже у самому цьому зверненні до найавторитетніших представників європейської історичної науки, своїх сучасників і попередників, Драгоманов демонструє широку обізнаність з їхньою творчістю, визначає їх роль у розвитку історичної науки — роль, яка цілком підтверджується і сьогоднішніми вченими. Він високо і разом з тим критично оцінює німецьку історичну науку першої третини XIX ст., твори представників якої постійно залуцає у своїх дослідженнях і в викладацькому процесі: «Всякому известно, как отразилось влияние романтизма и патриотической реакции в Германии на трудах немецких историков первой четверти нашего века, как самое это настроение немецкого общества обратило немецкую историографию к исследованию средневековой жизни, которое, не смотря на патриотические увлечения, все—таки помогло объяснению важнейших особенностей европейского общественного строя»[9,с.1–2].

Цілком позитивно і без жодних застережень молодий учений оцінює внесок в історичну науку французьких учених: «Известно ..., в какой степени парламентные идеи Франции повлияли на выбор предметов труда и обработку их школою французских историков, двадцатых и тридцатых годов, заслуги которой никогда не будут забыты и которая дала одного из важнейших историков нашего времени (Ог. Тьерри)»[9,с.2].

Доповнює ж Драгоманов свою аргументацію посиланням на історіографію англійську: «Наконец не следует ли приписать особенностям английского народа и быта то, что у англичан впервые в новое время история стала серьезной общественной наукой (Гиббон[15], Робертсон, Галлам[16]) и дает и до настоящего времени образцовые исторические произведения». Цікаво у цьому зв'язку зазначити, що праці Галлама — англійського історика Генрі Галлама (1777–1859) — «Огляд становища Європи в Середні Віки»[16] «, як і праці згаданого вище Огюстена Тьєрі, використовував при підготовці до читання курсу в Петербурзькому університеті та написання своєї незавершеної драми «Альфред» і М.В. Гоголь [1,с.242–285].

І нарешті, підбиваючи підсумок усім попереднім розміркуванням і формулюючи своє розуміння залежності розвитку історіографії від розвитку суспільства, Драгоманов констатує: «Если мы далее обратим внимание на самую по—видимому случайную сторону в исторических сочинениях, — личный талант изложения и честность в отношении к делу, — то и здесь, часто найдем, что тахитум развития этих важных качеств историка совпадает с максимумом развития политической или культурной жизни народа (хотя это правило имеет и многочисленные исключения) [9,с.2]».

Таку залежність і має намір продемонструвати Драгоманов на прикладі розвитку давньогрецької історіографії — хоча, застерігає він, слід пам'ятати і про деякі особливості давньогрецького життя [9,с.2].

У чому ж ці особливості полягають?

Універсальним, як це можна зрозуміти з подальшого його розмірковування, для всіх давніх народів є наявність початкового «епічного» часу [Лосев і Топоров], який у Драгоманова розуміється ще й як «період історичної байдужості»[9,с.2]. Для нього це

час, коли «особисті інтереси майже зовсім не виділяються за загального рівня», – хоча й там можуть з'являтися окремі особистості з оригінальними ідеями[9,с.2].

Але буває й час, коли «особисті ідеї і властивості відрізняються найменшою залежністю від загальної настрою і найбільшою особистою сваволею», або ж час «особливою особистою сваволі»[9,с.2]. Подальша характеристика цього часу у Драгоманова заслуговує на те, щоб її навести повністю і в оригіналі: «Мыслительная способность, личная энергия уже возбуждена, а количество наблюдений еще слишком мало, слишком зависит от личных обстоятельств, взаимное влияние личностей и общества на лицо еще слишком слабо, – и вот каждый отдельный мыслящий человек оставлен на свой произвол, думает совершенно оригинально и исключительно» [9,с.2–3].

Ось ця остання обставина і є характерною для Давньої Греції, вона і впливає на розвиток давньогрецької історіографії, усього інтелектуального життя: «Іменно в такому положенні, – констатує Драгоманов, – и находились мыслящие люди в Греции – в первой половине ее свободного существования» [9,с.3]. Звідси, на його думку, труднощі з історичною систематикою ідей окремих мислителів в історії грецької філософії, звідси й штучність цієї систематики. Але звідси ж і труднощі з намаганням зрозуміти історичну послідовність в ідеях, які керували і грецькими істориками, що жили в одній і той же час[9,с.3]: бажання розподілити грецьких письменників і в тому числі історіографів у строгій історичній послідовності може спричинитися до штучності і натяжок[9,с.3]. Цей висновок, принципний для Драгоманова, розвинуто ним і обгрунтовано додатково в його праці методологічного характеру «Положення і завдання науки стародавньої історії», яка буде видрукувана через вісім років і в якій він чітко сформулює: «...мы должны будем окончательно отказаться от того повествовательного–синхронистического метода изложения истории, какой завещан нам образцами древней историографии»[4,с.152].

Як одну з умов давньогрецького життя, що вплинули на розвиток історіографії, Драгоманов визначає, хоча й непрямо, і відносно пізній час її складання – у другій половині VI ст. до Р.Х. [4,с.152]. Це, на його думку, у свою чергу пояснюється особливостями давньогрецького життя: тривалими міграціями еллінських племен, їх розсіянням[9,с.7]; розділенням «еллінського народу» на «безліч міських держав», які, до того ж, знаходилися у вельми різних політичних, етнографічних і культурних становищах[9,с.3]: Еллада, – нагадує автор, – як щось цілісне ніколи не існувала[9,с.3]. Результатом таких умов став той факт, що греки не встигли («та й не могли» – наголошує автор) «витворити ні великих монархій, ні стійких жрецьких корпорацій». «Оттого, – зауважує він, – у греків не было ни придворной историографии, какая существовала с давних пор в азиатских деспотиях, ни идущих в глубокую древность храмовых отметок и надписей на памятниках, какие представлял и представляет древний Египет» [9,с.7].

Натомість, як це слідує з подальших розмірковувань, на становлення давньогрецької історіографії все потужніше впливатимуть умови соціального і політичного життя, «хід політичної і культурної історії», привнесення в історіографію з філософії та інших наук духу раціоналізму («здорового глузду»), постійною актуалізацією історичних досліджень («дуже зачепленим сучасним інтересом»), їх орієнтацією на злобу дня («політичною тенденційністю»).

Усі ці умови й визначили загальні особливості виникнення (спочатку – близько 500 р. до Р.Х. – в еллінських колоніях Малої Азії[9,с.11], а потім і в інших, як пише Драгоманов, «вдаючися місцях Эллады» [9,с.11]) та розвитку грецької історіографії загалом. Вона, ця історіографія, важко піддається систематизації і розподілу за хронологічним принципом, проте зрозуміти її зв'язок з ходом історичного розвитку суспільств, що складала еллінську народність[9,с.3], її залежність від умов часу і місця[9,с.4], усе ж можна. Що далі Драгоманов і робить – у дуже короткому (на одну сторінку друкованого тексту), огляді він визначає основні періоди в розвитку «давньо-еллінської історіографії» [9,с.4] – у розвитку, в якому, на його думку, і прослідковується її залежність від умов «часу і місця».

Які ж це періоди? Наведемо їх без детальної характеристики – більше про це ми скажемо в процесі подальшого аналізу відповідних поглядів Драгоманова.

1. Період епічної поезії і казкової географії.

2. Період подорожей та зводів міфічних переказів і приведення їх у зв'язок із сучасною історією та географією, період найвних і віруючих логографів. Варто при

цьому мати на увазі, що для Драгоманова для цих двох перших періодів здаються нерозділеними історія і географія. Така думка знайде свій розвиток і в подальших його працях, у першу чергу – в уже згаданій статті в ЖМНП, де він говорить про логографів як про «історико-географів» [4,с.152].

3. Геродот. Теж ще досить наївний, «але вже з більш збудженим здоровим глуздом, з дуже зачепленим сучасним інтересом, що власне і відрізняє Геродота від логографів і робить його батьком історії в Європі».

4. Наукова (у Драгоманова «вчена») і «що дали все більш тенденційна історіографія». Вона появляється в результаті «прогресу філософії і наук в Греції», а також напруженості відносин політичних і соціальних. Вона починається вже з Фукидіда, але особливо виражається в Ксенофонті.

5. Подальший хід історії політичної і культурної в стародавньому світі спочатку все більше збуджує політичну тенденційність (Полібій).

6. Згодом, особливо з римським пануванням, цей хід історії «придає політичні та соціальні пристрасті, а звертає переважну увагу мислячих людей давнину на релігійні і моральні питання. Через те поруч з ученою і досить безсторонньою історіографією (Діодор Сицилійський, Плутарх) є знову звернення до міфічних часів, до дослідження стародавніх пам'яток народних вірувань, з метою вивести з них таємничі, але істинні релігійні поняття, до старих діячів, яким приписувалася велика мудрість і володіння божественним одкровенням. Через те цей останній період давньої історіографії характеризується особливо містично-етнографічними творами (Павсаній), зводами міфічних переказів (Діодор, Аполлодор), тенденційно-моральними та філософськими біографіями (Порфирій і частково Плутарх)».

Таким чином, якщо коротко підсумувати періодизацію давньогрецької історії Михайла Драгоманова, то можна її представити як процес становлення, розвитку власне наукової історії, її подальшої еволюції в контексті соціальної, політичної та культурної історії. На завершальному ж етапі, при збереженні історіографії наукової, характерним є звернення до міфічних часів, намагання знайти в давнині особливу мудрість і навіть одкровення – усе те, що згодом Драгоманов пояснюватиме впливами стародумства [2;6;12] та егемеризму [12;3;11;13] – «перетворенням старих релігійних міфів у сказання з історичним характером» [4,с.167].

Список використаних джерел

1. Алексеев М. П. Драма Гоголя из англосаксонской истории // Н. В. Гоголь. Материалы и исследования. – М.: Л., 1936. – Т. 2. – с.242–285
2. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит // Университетские известия – 1869 – №2–11
3. Гуроров В. А. Античная социальная утопия. – Л., 1989. – С. 220–241
4. Драгоманов М.П. Положение и задачи науки древней истории // «Журнал Министерства народного просвещения». – 1874. – №10. – С. 152–181.
5. Император Тибериус: рассуждения pro venia legendi// Университетские известия. 1864. – №1. – С.1–55; №2. – С.1–58
6. Игнатъева А. Суждения римских историков про империю та императорську владу в оцінці М.П. Драгоманова / А. Игнатъева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 2007. – Вип. 10. – С. 185–193.
7. Колесник Е. А. Библиотека Киевского университета св. Владимира // Колесник Е. А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – Киев, 1988. – 113 с. Лосев А.Ф. Античная философия истории. – М.: Наука, 1977. – С. 40–46
8. Михайло Драгоманов документи і матеріали 1841–1994. – Львів, 2001. – 731с.
9. Очерк историографии в Древней Греции // Университетские известия. – 1868. – №1, 5, 6
10. Пирогов Н. И. Из Гейдельберга. 12 января 1864 года. Див. цього листа: Н. И. Пирогов. Письма из Гейдельберга по поводу занятий русских за границей // Избранные педагогические сочинения Пирогова Н. И. / Сост. проф. В. З. Смирнов. – М.: Ак. пед. наук РСФСР, 1953. – 752 с.
11. Пригоровский Г. М. К истории возникновения утопии Эвгемера // Труды РАНИОН. Вып. I. Памяти А. Н. Савина. – М., 1926. – С. 165–187
12. Ставнюк. В.В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 46–54

13. Степанов С. Г. Евгемеризм и евгемеризм / С. В. Платонову – ученики, друзья, почитатели. – СПб., 1911. – С. 103–126.
14. Топоров В.Н. История и мифы // Мифы народов мира. В 2–х т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. II. – С. 572–574
15. Яснитский Н. А. Проблема падения Римской империи. Эдуард Гиббон. Специальность 07.00.09. – историография, источниковедение и методы исторического исследования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 2002. – 31 с.
16. Henry Hallam. View of the State of Europe during the Middle Ages. 2 vol. – L, 1818.

Лагодзинский В.В. Эллинистические студии Михаила Драгоманова

Исследуется процесс становления Михаила Драгоманова, как антиковеда. Анализируется его работа «очерки историографии в Древней Греции», которая была попыткой обобщить и систематизировать базу источников и исследования его современников по истории Древней Греции. На основе исследования приходим к мнению, что написание данной работы было необходимо не только с академической точки зрения но и, в первую очередь, с точки зрения педагогической.

Ключевые слова: Михаил Драгоманов, историография, антиковедение.

Lahodzins'kyi, V.V. Hellenistic studies of Mykhailo Drahomanov

The process of Mykhailo Drahomanov formation as a classic is under consideration in the article. His scientific work «The sketches of historiography in Ancient Greece», which was an attempt to generalize and classify the academic and historical literature sources of Ancient Greece was under review in the research article. By reference to the scientific investigation, it follows that the sketches were essential not only for academic but primarily for practical purposes.

Key words: Mykhailo Drahomanov, historiography, classical antiquity.